

براهوئی ادب ٹی مشی آ داروتا جاج اوکد کاٹ

ڈاکٹر لیاقت سنی ☆

Abstract:

This article describes the indigenous knowledge of folk medicine which is known as *Mashi a daaro* in Brahui folk literature. The folk remedies of Brahui have used as indigenous treatment. The exploitation of indigenous drug resources had increased the importance of the nomadic life of Brahui. The study of indigenous knowledge in Brahui folk lore shows the literary importance about folk medicine and other useful plants. custom knowledge is generally accepted on / conveyed from herbalist (Hakims) and "Poopoo" (Traditional herbalists). At present time transmission of such knowledge from herbalists to folks had been enormously decreased. As we learn from the history of traditional herbalist or poopoo do not tell the specific prescription to the local people. So far credit goes to Brahui folk singers especially Murad Parkoi he saved the history of several herbs in his melodious voice. It further concludes that research should be carried out in the field of phyto-chemistry, pharmacology and biotechnology of these resources in order to save Brahui indigenous remedies.

دانوشٹ ناسیالی اٹ تینا، ہموپہوال آخلکت نالانخی اوگشادے یات کرسہ اوفاپہی لکھ ستانالانخ
اے ہرا فک چو بھلوسانسنی ادارہ یونیورسٹی ولیمبارٹری اسے ٹی وخت اے تیرکتوس ولے اوفا آزمودہ
غاک، سانسنی، میڈیکلی بابت اٹ تنکن اسہ نظریہ (تھوری) اسے آن کم افس۔ نناچہوالی خلکت
چائنداری وگشاد او فتنے زندناہرنخ ٹی سرسہی ناکلہوتریہ کرے۔

* لیکچرار شعبہ براہوئی، جامعہ بلوچستان کوئٹہ۔

اینونا ماہر موسمیات آک جدید سائنسی آلات تاکمک اٹ دالانچ مریرہ کہ فلاں جاگہ غافلاں دے جبریا پھر مرواے۔ ولے ننا پھو الی خلکت تینا سہدارا سے نا ”پدہ“ اے ہنگ آن اسہ آزموندہ او پیش گوئی اس کریکہ کہ بشام نا پھر وجراک ہرا تم بریرہ۔ چلہ تر ہراوخت ہلیک و ہراوخت کشلیک؟ چلہ نا بنخ انکا گورتیچ نا پھر او برف آک ہراوخت ہلیرہ۔ یا ہراوخت کشکیرہ۔ یا باسنی آہڑا و کرائی ہرا تم کشلیک۔

ننا خلکی آخلکت بچو وخت اس فلکیات نا علم اے خوانتوس۔ ولے او نالانچی، گشاد او دے خدا نا کنڈان رسینگو کا دین اندا اخص اس کہ او استا آتا پھی او چا سندی ہرا تم تا کہ۔ کہ پور نا استا ہرا سٹے، تیر بند ہرا استارے۔ لدھو ہرا سٹے ننا پھو الی آخلوک ہندا استار آتازی آمرغانن تے ٹی تینا مزمل آسر مسرہ۔

مچے پین تینا خلکی بندغ آتالانچی تا جاچے ہلین تو او فقا کارگیری ”ڈونا ہنر“ نشخ نگاری۔ مغل دور نا دستکاری اونش نگاری آتے ہم شرمیرہ۔ لس سچ آتیاں جوڑ کرو کا کونٹ مرے یاروتک او تنستہ غاتیاں جوڑ کرو کا شفی، گفتہ نالانچی آن ہروڑ ناشفی ہرافتے اینونا دور ٹی قیمت لاکھ آتے ٹی اے۔ او نایاب ہم ارے۔ ٹھر مرے یا ٹوپ او کشیدہ، چنتہ، مور بند، ترنگڑی یا پیش آن جوڑ کرو کا گڑاک، اسہ تہذیب اسے نا تاریخ اے یا ت تنگ کن بس او۔

ہراڑے بیرشت نا گڑاکو ہموڑے کنوئی آگڑاک تا زکر ہم ننا مسکوئی تالانچی تے امنا کنگ کن ننے بیوس کیرہ۔ او وقتا سادہ او مکمل غذا والا، خروء، خاسن، شیلانچ، ست سمبار مرے یا کرنو شڑدی، پنیر، گون کچڑی، گرٹری مرے، اینو ہندا کنوئی طعام آتامزہ فاؤ اسٹا ہٹل ٹی ہم دو بنگ۔

پھو الی خلکت نا مسکوئی پھی

ننا پھو الی آخلوک زندے زندگ نا وڑ وڈول آن، بھلو وخت اسے آن بلدے۔ او تینا مرک وزند نادرشانی کن چندی وڑ نا وادانی او آسرائی تے جوڑ کریس ہموڑے تینا نا جوڑی او بیماری تے پھہ

متنگ نالائی، ہم تھاکہ۔

بیماری ناسبب، بیماری نامتکنی، دین نامتنگ، سورک، پٹہ، خرٹٹ، کہودلوی، خل، آسی آخل
زرڈوئی، بھلاہل۔ حکمی اورتینا بے جان متنگ اے۔ بغیر ہی ٹی سکین او ایکسریہ آن پہہ مسکہ اوفا
درمان و علاج کن۔ چندی وڑنا، لوجڑ، سل، داغ، ناس، رکھ، کلتاپ، پکی او بے، بوئے مادران، پنیر او
ہیہن پھلی نادیرتیاں چٹلو وخت سے ٹی بغیر سائیڈ افیکٹ آن تینا درمان اے کر یکہ۔

نناپہوال آخلکت نامش اومش ٹی ڈھلوکا آہر گڑاغل، ٹزل، تلار، بے، جر، بوٹو، درخت او
پٹ نا جانکاری او چانداری تھاکہ ہر افنا اہمیت آن ہم واجب اسک۔ ولے کنے ارمانے کہ ناتینا
دامسکوئی تا بے بہا غا علم وہی او چانداری اے ہموڑے سوگو تھنگ کتون ہرانا کہ او فک حقدار
اسر۔ مسکوئی زند آن بلیس اینواسکان ہراڑے نا جوڑی اس مر یک۔ ہموڑے مشی آ داروک، بلہ ناچنتہ
ٹی ڈھلوکا، ہسپتال نا کچ آ بھلو قدر قیمت اس تھیرہ۔

مشی آ دارو تا ادبی اہمیت

ننا داراجی علم ناتالانی ننا راج، پہوال خلکت آن بلیس تاننا ادب اسکان سر مر یک۔
ہیت آتے گوئڈ کریسہ تینا مشی آ دارو درمان تا اہمیت آ برین کہ دافنا اہمیت اے خلیفہ گل محمد نوشکوی
۱۹۷۲ٹی نوشتہ کروکا کتاب پوسلنا دور او بلوچی حکومت نازوال ٹی دن نوشتہ کیک۔

الو یر لائخ مست نا بھلاک
باز قیمتی او داغل ٹزل اک
جوان چارہ دافنتے کتکو نا ملاک
کل دوائی او مش تا پھلاک۔

نا ملک ٹی باز دارو درمان
روس و امریکہ باز کیرہ ارمان

دا بلنی اے تس نھے رحمان
نم مبو لائخ جوڑ کبو سامان۔ (1)

داہیت جائی اے کہ بلوچستان نامش تھیٹ ردو کا جر، بوٹو آتا اہمیت اے چاہو کا ملک آک دافتا
پکار منگ آہ ارمان کیرہ۔ دامش آ دارو تانا زندگی اواری منگ او اہمیت نا اندازہ دا کان ہم خلنگ اک
کہ نناپہوال ہندا دارو تاتب۔ ہنین، خرین، پدین او باسن منگ آن تینا چنا تیا دافتا پن تے تخارہ دنکہ
۔ داشیفکو پن تا گواہی اے ہر کس تنگ کنگ کیک۔ ازغند، بندھی، پتیل، بوٹوی، زامر، شامر پستیر،
کلپورہ، منگی، موڑتی، ماٹیٹو، نرمی، شینلو، زرخوش، سمسوک (2)۔

ہراڑے شینلو ناز کر مریک ہموڑے براہوئی نثر نابوک شوگ نا امام غلام نبی راہی استا بریک۔ کہ
ریڈ یو کوٹے سنٹر آن او نامزاجیہ براہوئی نامرغنا ڈرامہ ”شاہ بیگ وتاخ“ نامرکزی کڑدار، شاہ بیگ نارارا
ٹے ”شینلو“ ناسا دہی نناپہوالی خلکت نا نفسیات اے درشان کیک اوراجی نفسیات اے پہرہ منگ کن
شینلو ناپن آتے دیری تختنگ آن پدینی وسیب و ہلنگ نارغامیک۔

غلام نبی راہی تینا پہوالی خلکت ناپاروکا تیا جک سلوکو نوشتوک اسے او ہمو خلگی آماروسن تا
گوازی ٹی یات مروکا دارو درمان تا اہمیت اے شاہ بیگ وتاخ اٹ پیس۔ ہرا کہ ننا مسکوئی دورٹی
نن تے ٹی گوازی کروکا مار، مسک تینا سات تیری و تفریح کن ہرا تم گوازی کریرہ او اینونائس کن کہ کل
آن مست دنا وار مرے۔ اسے شعراں پاریرہ او ہمو شعر ہرا چنا غا ختم مسکہ ہمو چنا نا وار مسکہ۔
ولے داڑے ننا مسخت ہمو مشی آ دارو درمان تا اہمیت اے درشان کنگ نا اے کہ دا فک باز
ترندی اٹ مسکوئی زندنا ہرا پالوتیا تینا زنگے تخسہ کریرہ۔ گوازی مرے یا شعر او تے ٹی دا دارو درمان تا
اہمیت پاش خنگ۔

اڑچک بڑچک درمان دڑچک
پوپوشا ہیھیٹے ٹومبا بلی چچاتک
ڈومبکہ ڈاچ (3)

براہوئی نا خلکی شعر آتے ٹی ہندو باز جاگہ ارے ہراٹھی مش آ داروتا کنگ غرز کنگ نا اہمیت نا
کنڈا کھتی کننگانے۔ لونڈا نگو کا چنا تا نا درانہ اوہٹ سجا کن منگی نا کنڈا اشارہ مریک۔ کہ داڑان چنا
سبر مریک۔ اوز وردک۔ دنکہ اسہ شعرا سے ٹی دن پاشے۔

تائے پائے منگی
کچے پچکی دلی (4)

ننا مسکوئی مخلوک ٹی مہر مہبت نادرشانی ہم تینا زیا انگا وڑ ڈول اٹ ملک۔ ہراڑے تینا مہرو
تجو کا بندغ نالج اے تنگ کن اونا پن نا جاگہ غا ”شتکو“ مول، لاڈی، پھل جان، جی اڑی آجان،
مودی، مندری ناپن اٹ نازیفگانے۔ ہموڑے تین پاتین نا مہرے ہم درشان کرینے۔ باز زیا
اٹ ہراٹی مش آ داروا سے ناز کرے اونا اہمیت تون دن پاش کیک۔

الہ نامارنومی
بٹ آتول گروخل (5)

مش آ داروتا اونا مسکوئی طریقہ درمان تا اہمیت اے اینوسائنس ہم پد خلیک۔ باز آمیڈیکل آ
تے ٹی گولی او شربت آک ہندا مشی آ داروا و بوج آتیاں جوڑو۔ بیرہ گرج دا کنڈا پٹ و پول نا اے۔
مراد پارکوئی نا اسہ خلقی او شہیرس ہراٹی او مشی آ داروتا اہمیت او فائدہ غاتے درشان کیک او تینا
مہر مہبت، رومانس، ام درشان کیک کہ ایہن مش نا داروا و بھاز خریں مریک ولے اگہ دادے شاعر
نا محبوبہ دو خلیک او ہم ہنین جوڑ مریک، ہندا شہیر آن منہ بند،

داروہتہ نی داروہتہ کنکن داروہتہ
ہو، ہو بیلی داروہتہ نی داروہتہ

آلم پانک گل گدر خریں

کناز بیانا پاوہ دو آن ہنین

آلم پانک آ لوچ خرین
کناز بیانا پاوہ دو آن ہنین

آلم پانک مارموتک خرین
کناز بیانا پاوہ دو آن ہنین

آلم پانک پرپک خرین
کناز بیانا پاوہ دو آن ہنین

آلم پانک بوئے مادران خرین
کناز بیانا پاوہ دو آن ہنین (6)

مشی آ داروتا اوننا خلکی زندنا اسہ ایلوتون بازکڑمبوسالی اسے ہندا سبب اے کہ خلکی شیر
آ تیبی دابرا ہوئی گری، مشی آ داروتا خلکی زندا بھلورنگ اس ارے۔ ہرافقا شاہدی نئے خلکی
شاعری ٹی ملک ہراتم دافتم گٹ اٹ شیر آ تیبی اوارکننگا نے۔ دنکہ

مہلب نا پاٹ آ سورتے ٹی اوارے
مژمونک آ جل تے آن دوست ناتوارے

کولپور نا مش تیبی کلپورہ بازے
غنڈو نا ریزہ ٹی ازغند اوارے

کشان گونکے شوگ آن چک اے
کہ ہرنن اے ہیروف مون آہرک اے

کاٹڈارے گورکا و کول شورے چارے
کر کاوہ غاتے ٹی منڈیری شارے

اوشی ست رنج آجے ہونا پکاک
ہمپینو ہنانو مو شینی خلک آک

زامر پیئر بند بو مادران شارے
کہ مچے سلپیو تیٹ تیارے

ہنین او خرینے زاڑچوبہ آنبارے
گہرینہ ٹی نم خل مول شارے

لگانہ کسوڑا چچار کو گون تا
ایٹورک نا پھلاک دارو او خن تا

رو دن تلاران کرین کرنو او کا کے
کلان تب ای آزیات متہ زارک اے (7)

کھٹیا

براہوئی ادب نا کلان بھلا اور ترندا بشخ خلکی ادب اے۔ دا خلکی ادب نا بھلا بشخ بے چھٹی نا سبب آن ننے اسکان سرمتوس۔ گڑاس کہ شیر پاروک اوگڑاس خلکی شیر اتے مچ کرسہ کتابی دروشم اٹ سوگو کریر۔ ہندا تیبی ہرن تو براہوئی خلکی ادب اٹ شاعری نا بشخ مرے اوڑے ہر ہوسرہال آتیا شیر دو بریک۔ ولد اد شیر آ تیبی سادہ او سچہ انکا لوز آک کدرت نا ندرہ غاتے درشان کرسہ کارہ۔ جاگہ اس ڈکال نارند اتے ہج اوامیت اسیٹی ڈھلنگ نا کوشستے تو جاگہ اس ڈیہہ نا خرنی دسی نا شیر آ تیبی مشی آ بے بوج آ تا ہکت ناز کرے۔

ہندی آ دارو درمان ہرا فک ڈیہہ نامش پٹ، تکہ تلار آ تیبی سال نا جتا جتا غا موسم آ تیبی تر کرہ۔ داک اسہ کنڈان سہدار آ تیکن بے نا پوری اے کیرہ ایلو کنڈان ڈیہہ نا بھاتی تا نا جوڑی او نا درانی نا ایری کن غرز کنگرہ۔ مشی آ دارو تا بابت بلوچستان ہستگارے۔ اوداڑے ہر نا جوڑی، ٹیل او بیماری نا درمان ہندا مشی آ بوج آ تیبی ڈھکو کے۔

ولے دا جاگ نا خلکت نا ناہی آن ہندا داروک داکان اڑزان ساچ کارہ کارخانہ غا تیبی گولی او شربت ناروشم جوڑ مرسہ دلد ونے آ بریرہ۔ تینا خلکت اے مشی آ دارو او فدا درمان نا کنڈا ہنگ کن بنیادی او کاریم نا خواستے۔ اگہ بلوچستان نا ہمو ہندا جاگہ غا تیبی دوائی جوڑ کرو کو کارخانے زخلنگے ہراڑے داداروک زیات ودی مریرہ۔ اسکول، کالج او یونیورسٹی تیبی دامشی آ دارو درمان تا اہمیت او پھی کن پروگرام اڈتنگے۔ کلان بھلا دا کہ دافنے اسکول آن نصاب آ تیبی او ارننگے۔ تاکہ دافنا اسہ مدامی او چیٹ اس مرے۔

حوالہ خاک

- 1- خلیفہ گل محمد کٹر دو اوگشاڈ ڈاکٹر لیاقت سنی پنے ۱۹۲، راہشون ادبی دیوان بلوچستان کونٹہ
- 2- براہوئی پن تا جائزہ، حاجی عبدالطیف بنگلوی، پنے ۳۹ تا ۵۰، براہوئی اکیڈمی کونٹہ۔
- 3- چوٹولی، محمد افضل مینگل، پنے ۳۰، براہوئی اکیڈمی کونٹہ
- 4- (چوٹولی، پنے ۲۹۔
- 5- شیشلو، افضل مینگل، پنے ۱۷، براہوئی اکیڈمی کونٹہ 2005
- 6- مراد پارکونی، آڈیو کیسٹ، 3، volum no.
- 7- شیشلو، افضل مینگل، پنے 101-102، براہوئی اکیڈمی کونٹہ 2005